

P.J. van Koppen & S.K. Lochun (2010) Signalementen.
In: P.J. van Koppen, H.L.G.J. Merckelbach, M. Jelicic &
J.W. de Keijser (red.), *Reizen met mijn rechter:*
Psychologie van het recht (pp. 623-636). Deventer:
Kluwer

Signalementen

Peter J. van Koppen en Shara K. Lochun

Als getuigen van een misdrijf van de eerste schrik zijn gekomen, worden zij ondervraagd door de politie. Die is in eerste instantie in twee dingen geïnteresseerd: wat is er precies gebeurd en wie was de dader? De wat slimmere criminelen weten dat de politie aan getuigen hun signalement zal vragen en dus doen zij moeite om hun uiterlijk te verbergen: zij vermommen zich met van alles: nylonkousen, bivakmutsen, baseballpetjes en zonnebrillen of feestmaskers. Dat wordt tegenwoordig bij overvallen ook gedaan vanwege de camera's die in de te overvallen banken en winkels hangen.

Ook zonder vermommingsen is het geen eenvoudige opgave om een signalement te geven van iemand die je niet kent en maar enige ogenblikken hebt gezien. Dat kan eenvoudig zelf uitgeprobeerd worden door nu uit het raam te kijken, de eerste de beste onbekende voorbijganger te observeren en dan te proberen de tabel aan het einde van dit hoofdstuk in te vullen. Getuigen blijken gemiddeld slechts acht tot tien van de 28 kenmerken in die tabel te kunnen invullen.¹

Signalementen die getuigen opgeven, vervullen een aantal functies in de opsporing. Ten eerste gebruikt de politie het signalement vaak bij pogingen om de daders na het misdrijf snel aan te houden. Bij een overval is het bijvoorbeeld een goede gewoonte om het signalement dat getuigen opgeven direct via de meldkamer door te geven aan surveillerende agenten, omdat de daders zich vaak nog in de buurt ophouden. Ten tweede gebruikt de politie het signalement om in het zogenaamde herkenningssysteem te zoeken tussen criminelen die al bij de politie bekend zijn.² Ten derde wordt het signalement gebruikt om te verspreiden, bijvoorbeeld via het televisieprogramma *Opsporing Verzocht* of Interpol, in de hoop dat iemand uit het publiek of een collega daarmee de dader herkent. Ten vierde kan het signalement bijdragen aan het bewijs ter terechtzitting. Als de signalementen van getuigen precies passen op de verdachte, maakt dat het meer waarschijnlijk dat hij de dader is. Zo beschrijft Wagenaar een zaak waarin een Oslo-confrontatie om allerlei redenen geen oplossing bood, maar de rechter aan de hand van de signalementen een uitspraak had kunnen doen over wie van de drie verdachten waarschijnlijk de schutter geweest was.³ Een signalement

1. Van Koppen & Lochun (1997) en Fahsing, Ask & Granhag (2004).

2. Het herkenningssysteem (HKS) is het systeem waarin gegevens van bekenden van de politie zijn opgenomen. Van een deel van hen is ook een omschrijving van hun uiterlijk opgenomen of een politiefoto.

3. Wagenaar (2000). In een Oslo-confrontatie wordt aan een getuige in een rij de verdachte temidden van anderen die op de verdachte lijken getoond met de vraag of de dader in de rij staat en, zo ja, welke man dat dan is. De Oslo-confrontatie wordt uitgebreid besproken in hoofdstuk 15.

kan zelfs uiterst specifiek zijn, zoals het signalement van de mannen in figuur 1. Ook het tegenovergestelde kan voorkomen: als alle getuigen het erover eens zijn dat de dader een blanke man was, heeft het weinig zin iemand van Surinaamse afkomst aan te houden en te vervolgen. In dit hoofdstuk bespreken wij in welke mate het opnemen en het verdere gebruik van signalementen een zinvolle bezigheid is.

Figuur 1: Personen van wie eenvoudig een eenduidig signalement kan worden gegeven

Herkennen en herinneren

Een getuige kan alleen iets zeggen over het uiterlijk van de dader als hij de gelegenheid heeft gehad de dader goed te zien. Dat is niet voor alle ooggetuigen het geval. Veel misdrijven zijn alweer voorbij voordat de getuige zich realiseert dat er een misdrijf wordt gepleegd en vaak zien getuigen de dader maar voor een deel of slechts van achteren of te ver weg.⁴ Toch proberen getuigen meestal de politie zo veel mogelijk te helpen bij de opsporing. Dat heeft weer tot gevolg dat zij soms de politie meer vertellen over het uiterlijk van de dader dan zij hebben waargenomen.⁵

Ook als een getuige de dader goed heeft gezien, is het opgeven van een signalement nog niet zonder problemen. Voor een signalement moet de getuige de visuele informatie die hij in zijn hoofd heeft vertalen in een verbale omschrijving. De beschrijving van het gezicht van de dader in de vorm van een reeks van kenmerken is een cruciaal onderdeel van een signalement, maar juist dat gezicht wordt visueel als één geheel gecodeerd.⁶ De beste manier om te proberen een gezicht te onthouden, is zich afvragen aan welke bekende persoon het gezicht doet denken. Een veel slechtere strategie is het om de afzonderlijke elementen in het geheugen in te prenten.

Als de politie een getuige een signalement van de dader vraagt, vergt zij van de getuige precies dat laatste. Bij het signalement moet de visuele informatie opgedeeld worden in kleine stukjes, die ook nog in woorden moeten worden uitgedrukt, een taak die mensen slecht af gaat. Daarbij komt dat ons vocabulaire voor het beschrijven van fysieke kenmerken van een gezicht relatief beperkt is, veel beperkter dan onze woordenschat voor bijvoorbeeld psychologische ken-

4. Loftus & Harley (2005).

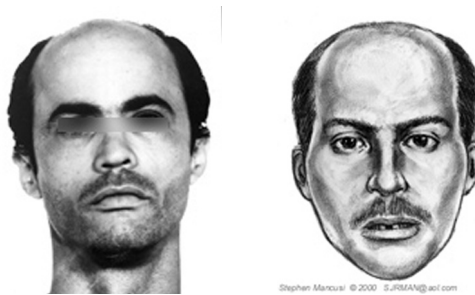
5. Zie daarover hoofdstuk 33.

6. Deffenbacher, Leu & Brown (1981), Schooler & Engstler-Schooler (1990), Sporer (1989) en Shepherd & Ellis (1996).

merken van mensen.⁷ Getuigen blijken vaak vermeende psychologische kenmerken van de dader te vermelden, ook als zij expliciet zijn geïnstrueerd zich te beperken tot fysieke kenmerken.⁸ Het is voor mensen veel eenvoudiger om de visueel opgeslagen kennis over de dader te vergelijken met visuele informatie. Daarom is het herkennen van iemand een eenvoudiger taak dan het beschrijven van iemand.⁹

Bij een signalement wordt niet alleen de visuele informatie door de getuige omgezet in verbale, maar daarna moet degene die gebruik maakt van het signalement de verbale informatie weer omzetten in visuele.¹⁰ Het informatieverlies waarmee de omzetting gepaard gaat, wordt op die manier in feite verdubbeld.

In plaats van een signalement kan de politie aan getuigen vragen te helpen bij het maken van een compositietekening of een tekening gemaakt door de politietekenaar. Daarmee wordt overigens slechts een deel van de problemen van omzetting van visuele in verbale informatie omzeild omdat de getuige de tekenaar immers met verbale aanduidingen moet instrueren.¹¹ Niettemin zijn politietekeningen soms een bijzonder succesvol hulpmiddel bij de opsporing. Een fraai voorbeeld is de opsporing van de zogenaamde Stuyvesant Town Rapist in Manhattan, New York.¹² Hij stalkte zijn slachtoffers en verkrachtte een aantal van hen. Door een politietekenaar werd op aanwijzingen van een van de slachtoffers een schets gemaakt van de dader (zie de linkerhelft van figuur 2). Kort daarop herkende een *assistant district attorney* in de tekening haar halfbroer Anthony Mane, die na zijn aanhouding op grond van forensisch materiaal, herkenning door de slachtoffers en zijn bekentenis de dader bleek te zijn (zie zijn foto in de rechterhelft van figuur 2). We komen zo nader te spreken over compositietekeningen.

Figuur 2: De politietekening van de Stuyvesant Town Rapist (rechts) en de foto van Anthony Mane (links) die als die verkrachter werd veroordeeld (bron: Stephen J. Mancusi, senior forensic artist by de New York City Police, <http://www.forartist.com/forensic/composite/compcasepage.htm>)

7. Laughery, Duval & Wogalter (1986) en Shepherd & Ellis (1996).

8. Sporer (1996).

9. Sporer (1996).

10. Sporer (1996).

11. Shepherd & Ellis (1996) beschrijven de verschillende systemen die hiervoor gebruikt worden en wat hun waarde in de praktijk is.

12. Dit verhaal is afkomstig van Stephen J. Mancusi, senior forensic artist by de New York City Police. Zie <http://www.forartist.com/forensic/composite/compcasepage.htm>.

De inhoud van het signalement

De meeste getuigen geven signalementen van daders die zeer algemeen zijn en op een groot aantal mensen kunnen slaan.¹³ Bovendien is veel van de informatie in een signalement na korte tijd niet of nauwelijks meer bruikbaar: een dader kan van kleding wisselen, van haarkleur veranderen en een baard of snor afscheren of laten staan. Getuigen vertellen in hun signalement meestal ook nog eens over de wat ruwere gegevens van het uiterlijk van de dader en kunnen weinig vertellen over fijnere details.¹⁴ Zij geven bijvoorbeeld het geslacht van de dader op of schatten diens leeftijd of lengte, maar zeggen veel minder over kenmerken van het gezicht. Veel signalementen lijken dus niet erg nuttig voor de opsporing door de politie. Maar dat is niet altijd het geval, maar dat komt weldra aan de orde.

Als getuigen iets over het gezicht van de dader zeggen, dan betreft dat ook daarvan de ruwere kenmerken: haar, huidskleur, vorm van het gezicht. Dat komt doordat getuigen bij het uiterlijk van daders vooral letten op het gezicht en binnen het gezicht vooral op de bovenste helft daarvan,¹⁵ want van het gezicht beschrijft een getuige vooral de haren.¹⁶ Haren worden ook vaak gebruikt om iemand te herkennen,¹⁷ maar kunnen eenvoudig door de dader worden veranderd. Het zou veel belangrijker zijn om een precieze opgave van bijvoorbeeld de kleur van de ogen van de dader te krijgen, maar de beschrijvingen daarvan zijn, als zij al worden gegeven, vaak nogal vaag: ogen zijn volgens getuigen vaak grijs/groen' of 'grijs/blauw'. Om die reden zijn beschrijvingen van dit soort kenmerken meestal alleen bruikbaar als het om extremen gaat, bijvoorbeeld als de dader helblauwe ogen had of gitzwart haar.

Een apart geval is het schatten van de lengte en de leeftijd van de dader. In het algemeen wordt aangenomen dat die schattingen bijzonder inaccuraat zijn.¹⁸ Maar er zijn daarbij verschillen tussen getuigen en de schattingen worden beïnvloed door situationele en persoonlijke omstandigheden. De beste schatting van de lengte van de dader krijgt men als de getuige tijdens de waarneming diens lengte direct met iets anders kon vergelijken, zoals 'De dader was twee centimeter langer dan het slachtoffer dat naast hem stond' of 'Zijn kruin kwam precies tot de bovenrand van het schilderij.' Daarnaast is de eigen lengte en leeftijd van de getuige belangrijk vergelijkingsmateriaal.¹⁹ Getuigen gebruiken dan hun eigen lengte of leeftijd als een anker, waarmee zij de dader vergelijken. In veel gevallen ontbreekt voor de getuige een goede 'meetlat' en dan hebben getuigen de neiging om kleine daders langer te schatten en jonge daders ouder, terwijl lange daders meestal te kort en oude daders meestal te jong worden geschat. Er treedt dan als het ware regressie naar het midden op, dat wil zeggen dat de getuigen dergelijke grootheden als minder extreem rapporteren dan zij

13. Sporer (1996), Van Koppen & Lochun (1997), Fahsing, Ask & Granhag (2004).

14. Fahsing, Ask & Granhag (2004).

15. Zie Wells (1993).

16. Laughery, Duval & Wogalter (1986), Sporer (1996), Ellis, Deregowski & Shepherd (1975), Ellis, Shepherd & Davies (1980) en Shepherd, Ellis & Davies (1977).

17. Fisher & Cox (1975).

18. Clifford & Bull (1978), Flin & Shepherd (1986) en Janssen & Horowski (1980). Zie voor een historisch overzicht Sporer (1982).

19. Hinckley & Rethingshafer (1951).

in werkelijkheid zijn.²⁰ Datzelfde gebeurt bij de leeftijd: jonge daders worden te oud en oudere dader worden te jong geschat.²¹

De kwaliteit van het signalement

De kwaliteit van een signalement heeft twee kanten: een goed signalement bevat ten eerste veel details en komt ten tweede overeen met het werkelijke uiterlijk van de dader. Zoals wij hierboven al beschreven, zijn signalementen over het algemeen verre van compleet. Gemiddeld omschrijft een getuige slechts acht tot tien kenmerken van de dader.²² Signalementen zijn meestal dermate beperkt, dat zij niet meer dan een algemene indruk geven van het uiterlijk van de dader. Maar die algemene indruk kan natuurlijk wel beslissend zijn. Als een getuige en vooral als meerdere getuigen de dader omschrijven als een man van 1.80 m, dan heeft het aanhouden van een man van 1.60 m weinig zin.

De juistheid van signalementen geeft een gemengd beeld. Onderzoek naar de juistheid van signalementen is schaars, zeker onderzoek dat buiten het psychologisch laboratorium plaats vond.²³ Het schaarse onderzoek in de praktijk bevestigt echter steeds wat in het laboratorium werd gevonden, zodat er reden is om aan te nemen dat experimenteel onderzoek toegepast kan worden op de praktijk. Daaruit komt het volgende beeld naar voren over de kwaliteit van signalementen.

Getuigen zeggen weliswaar weinig, maar wat zij zeggen is over het algemeen redelijk accuraat. Dat is niet verwonderlijk, want getuigen geven meestal alleen de zeer grove categorieën. Mensen hebben voor het vaststellen van die ruwe categorieën slechts weinig visuele informatie nodig. Mensen zijn in staat om in een flits vast te stellen van welk ras of geslacht een dader is.²⁴

Tegelijkertijd staat het niet geheel vast of de redelijke accuratesse van de beperkte signalementen nu komt door de kwaliteit van de getuigen, of omdat zij handig gebruik maken van zogenaamde *base rate*-informatie.²⁵ Bijna alle daders van overvallen zijn bijvoorbeeld van het mannelijk geslacht en het onderzoek laat zien dat getuigen vrijwel altijd dat geslacht juist opgeven aan de politie.²⁶ Hebben deze getuigen nu gelijk omdat zij daadwerkelijk zelf hebben vastgesteld dat de dader een man was, of omdat zij – niet ten onrechte – aannemen dat de dader wel een man geweest zal zijn? Getuigen blijken inderdaad van dergelijke *base rate*-informatie gebruik te maken en komen alleen al op grond van die kennis een heel eind bij het geven van een accurate signalementen.²⁷ Zodra een getuige dan toekomt aan de delen van het signalement die minder voor de hand

20. Sporer (1996) en Flin & Shepherd (1986).

21. Fahsing, Ask & Granhag (2004).

22. Kuehn (1974), Yuille & Cutshall (1986), Sporer (1992b), Van Koppen & Lochun (1997) en Fahsing, Ask & Granhag (2004).

23. De uitzonderingen zijn Sporer (1992a), Kuehn (1974), Farrington & Lambert (1993) en Van Koppen & Lochun (1997).

24. Barclay, Cutting & Kozlowski (1978).

25. Het begrip 'base rate' wordt uitgelegd in hoofdstuk 17.

26. Van Koppen & Lochun (1997).

27. Lindsay, Martin & Webber (1994) en Donders (1997).

liggen, zoals haarkleur of accent van spreken, dan is het produceren van juiste gegevens al snel een te moeilijke opgave.²⁸

Daarnaast hebben getuigen stereotypen in hun hoofd van daders van misdrijven. Holst en Pezdek lieten zien dat mensen van bijvoorbeeld een overval een stereotype in hun hoofd hebben, dat van invloed kan zijn op hun signalement.²⁹ Dat wordt geïllustreerd door de volgende anekdote van een advocaat:

Mijn cliënt wordt verdacht van een overval op een oude dame in haar huis. De dame vertelde tegen de politie dat de overvaller getooid met een bivakmuts haar huis via de voordeur binnendrong. Dat was mijn cliënt, want hij heeft een volledige bekentenis afgelegd. Maar hij houdt bij hoog en bij laag vol dat hij slechts een baseballpetje ophad en ik zie geen reden waarom hij na zijn bekentenis hierover zou liegen.

Kennelijk heeft de oude dame in dit geval haar stereotype van een overvaller opgenomen in het signalement dat zij gaf.

Men zou verwachten dat getuigen die de dader goed konden waarnemen ook uitgebreidere signalementen geven. Dat blijkt inderdaad het geval te zijn. Men zou ook verwachten dat een uitgebreid signalement meer juiste informatie over de dader bevat. Dat blijkt niet het geval te zijn: noch uit kenmerken van de getuige, noch uit kenmerken van de situatie, noch uit de uitgebreidheid van het signalement kan afgeleid worden hoe goed het signalement de dader beschrijft. Een getuige die een langer of completer signalement geeft, is dus niet zonder meer beter bruikbaar voor een latere herkenning.³⁰ Datzelfde geldt voor getuigen die zich zekerder van hun zaak tonen, maar die kwestie komt in hoofdstuk 28 aan de orde.

Invloeden op de kwaliteit van het signalement

Een jaar of twee na een misdrijf kunnen getuigen in veel gevallen nog uitgebreid over het misdrijf vertellen.³¹ Op dat moment is hun verhaal echter niet meer uitsluitend gebaseerd op de authentieke herinnering, maar sterk beïnvloed door ondervraging door de politie, gesprekken met anderen over het misdrijf, berichten in de krant en doordat getuigen zelf de gebeurtenissen regelmatig in gedachten repeteren. Aldus sluipen steeds meer delen de herinnering binnen die niet op de eigen waarneming zijn gebaseerd en wordt het verhaal van de getuige gaandeweg steeds minder juist.³² Men kan daarom verwachten dat signalementen die enige tijd na het misdrijf worden gegeven over het algemeen minder juist zijn.

De meeste signalementen worden door de politie echter vrijwel direct na een misdrijf opgenomen. De kwaliteit van het signalement is op dat moment vrijwel uitsluitend afhankelijk van de waarneming door de getuige, maar wordt in de regel door twee elementen beperkt. Ten eerste staan veel getuigen vlak na een

28. Van Koppen & Lochun (1997).

29. Fisher Holst & Pezdek (1992).

30. Wells (1985) en Van Koppen & Lochun (1997).

31. Yuille & Cutshall (1986) en Cutshall & Yuille (1989).

32. Zie over dit proces hoofdstuk 24.

gewelddadig misdrijf nog op de benen te trillen en dat is niet het beste moment om een getuigenverklaring af te leggen. Het verdient aanbeveling om tenminste de volgende dag of de dag daarna nogmaals uitgebreid en in alle rust met de getuige te spreken. Dat wordt jammer genoeg meestal nagelaten en baseert men het signalement dat in het dossier terecht komt geheel op de verklaring direct na het misdrijf. Dat heeft met de tweede beperkende factor te maken. De politie zit na een misdrijf waarbij de dader bijna op heterdaad is aangehouden verlegen om een signalement. Daarmee kunnen dan surveillanceauto's op pad worden gestuurd om te kijken of de dader zich nog in de omgeving ophoudt. Dat draagt sterk bij aan het aanhouden van daders. Van de verdachten van overvallen die later voor de rechter verschijnen is een derde op die manier aangehouden.³³ Direct opgenomen signalementen hebben een nut, maar in de hectiek vlak na overval worden getuigen te vaak onvoldoende uitgevraagd.

Er is in de loop van de tijd veel experimenteel onderzoek gedaan naar invloeden op de kwaliteit van getuigenverklaringen en in het bijzonder naar de invloed van dreiging en de daaruit resulterende angst en emoties van getuigen. De resultaten van dat onderzoek zijn gemengd: sommige studies laten zien dat grotere emoties tot betere verklaringen leiden, andere studies laten juist het tegenovergestelde effect zien,³⁴ maar dat zou kunnen komen doordat in verschillend onderzoek dreiging en emoties verschillend gedefinieerd werden.³⁵ In onderzoek waarbij dreiging met een vuurwapen werd vergeleken met dreiging met een mes, gaven de met messen bedreigden betere signalementen.³⁶

In onderzoek met echte zaken lijkt dreiging de verklaring soms te verbeteren.³⁷ Dat effect kan door een andere factor zijn veroorzaakt: getuigen die nauwer zijn betrokken bij een misdrijf, bijvoorbeeld als slachtoffers, geven betere signalementen dan getuigen die dat minder zijn, zoals toevallige voorbijgangers.³⁸ Zo vonden onze Scandinavische collega's dat baliedewerkers van de bank betere signalementen geven van de daders van overvallen dan de klanten van de bank.³⁹ Kennelijk leidt het feit dat men zich realiseert dat men geconfronteerd wordt met een dader van een misdrijf tot een beter signalement. Die verklaring wordt bevestigd door vergelijkend onderzoek tussen slachtoffers van fraude en van overvallen. De essentie van veel vormen van fraude is dat de fraudeur aan het slachtoffer een verkeerde voorstelling van zaken geeft en op die manier het slachtoffer beweegt tot iets dat hij anders niet gedaan zou hebben.⁴⁰ Het slachtoffer realiseert zich op het moment dat hij met de fraudeur wordt geconfronteerd niet dat hij bezig is slachtoffer te worden van een misdrijf. Daardoor geven slachtoffers van fraude slechtere signalementen van de dader dan slachtoffers van overvallen, die zich op het moment van het misdrijf wel realiseren wat er aan de hand is.⁴¹ Een verklaring voor dit fenomeen is het Scooter Libby Effect, vernoemd naar Lewis 'Scooter' Libby, de stafchef van de Amerikaanse vice-president die tijdens zijn proces gesprekken zei dat hij zich belang-

33. Van Koppen & Jansen (1998).

34. Zie voor een overzicht Deffenbacher (1983).

35. Christianson & Hübinette (1993) en MacLeod & Shepherd (1986).

36. Fahsing, Ask & Granhag (2004).

37. Van Koppen & Lochun (1997) en Sporer (1992a).

38. Sporer (1996).

39. Fahsing, Ask & Granhag (2004).

40. Zie bijvoorbeeld de levendige beschrijvingen in Van Helvoort & Kamerling (1986).

41. Tollestrup, Turtle & Yuille (1994).

rijke gesprekken niet herinnerde.⁴² Men vond dat vreemd, maar komt doordat op het moment van het gesprek het helemaal geen bijzonder gesprek was. Dat is het pas achteraf geworden. En dus was er op het moment van het gesprek geen zogenaamde *motivation to remember*.

Verschillen tussen getuigen

Ook kenmerken van de getuigen hebben enige invloed op hun signalementen. Jongere getuigen geven uitvoeriger signalementen dan ouderen, vrouwen vertellen meestal meer dan mannen,⁴³ maar ook hier betekent dat niet dat uitgebreidere signalementen beter zijn. Kenmerken van de situatie hebben een aanzienlijk grotere invloed. Als de dader vermomd is, zijn de signalementen van getuigen beperkter, maar de accuratesse van hetgeen zij vertellen wordt daarvoor niet beïnvloed.⁴⁴

Hoe slecht mensen naar anderen kijken en hoe ruw hun waarneming daarbij is, werd geïllustreerd in het experiment van Simons en Levin.⁴⁵ Zij lieten proefpersonen de volgende gebeurtenis meemaken. Een persoon vraagt de weg een andere persoon, de eigenlijke proefpersoon. Tijdens dat gesprek lopen twee mannen met een plaat hout tussen die twee personen door waarbij de wegvrager achter de plaat hout snel wisselt met iemand anders. Slechts de helft van de proefpersonen merkte op dat ze nu iemand anders tegenover zich hadden. Er was echter een interessant effect van leeftijd. Als de proefpersonen de wisseling van leeftijdgenoten waarnamen, tuinden ze er veel minder vaak in dan als de proefpersoon bijvoorbeeld een student was en de wisselende personen veel ouder. We zijn kennelijk beter in staat om leeftijdgenoten waar te nemen dan mensen uit een andere leeftijdscategorie.

De politie en signalementen

Als de politie bij het onderzoek beschikt over signalementen van meerdere getuigen, kunnen die gecombineerd worden tot één geheel. Wat de ene getuige niet goed gezien heeft, is misschien een andere getuige wel opgevallen. Combinatie van signalementen levert over het algemeen inderdaad een beter signalement op.⁴⁶

Als er veel getuigen van een gebeurtenis zijn, kunnen echter ook andere effecten optreden. Ten eerste kunnen getuigen zich, door de spreiding van de verantwoordelijkheid, minder inspannen om een zo compleet mogelijk signalement te geven; er zijn immers ook anderen die dat voor hun rekening kunnen nemen. Tegelijkertijd kost het de politie bij veel getuigen meer inspanning om elk van hen uitgebreid te verhoren, hetgeen opnieuw afbreuk kan doen aan de kwaliteit van de individuele signalementen.⁴⁷ Als er daarentegen één of slechts

42. Kassam, Gilbert, Swencionis & Wilson (2009).

43. Sporer (1996) en Van Koppen & Lochun (1997).

44. Zie Van Koppen & Lochun (1997).

45. Zie Simons & Levin (1998).

46. Sporer (1996).

47. Van Koppen & Lochun (1997).

enkele getuigen zijn, ligt er een grotere druk op de getuige om zoveel mogelijk te vertellen en heeft de politie ook meer tijd om dat aan te horen en meer reden om de druk te verhogen. Dat laatste kan echter gemakkelijk tot een toename van fouten in het signalement leiden. Getuigen maken over het algemeen weinig fouten als zij de gelegenheid krijgen rustig en zelfstandig hun verhaal te vertellen. Het aantal fouten neemt dramatisch toe als getuigen indringend ondervraagd worden en zich inspannen om zoveel mogelijk te vertellen.⁴⁸ Hun signalement wordt dan weliswaar uitvoeriger, maar minder juist.⁴⁹

Relatie tussen het signalementen en een herkenning

De uitgebreidheid van een signalement en de kwaliteit ervan zegt niets over de mate waarin een getuige later in staat zal zijn de dader te herkennen.⁵⁰ Dat is niet vreemd, want het verbale signalement heeft, als gezegd, weinig te maken met het visuele proces van herkenningen.⁵¹ Toch staan signalement en herkenning niet geheel los van elkaar. Niettemin worden beide voor een deel door dezelfde factoren beïnvloed: een getuige die de dader goed kon waarnemen, kan zowel beter herkennen als een beter signalement geven; een getuige die onder invloed van alcohol of drugs verkeerde, doet beide slechter.⁵²

Signalementen en herkenning hangen nog op een andere manier samen. Om een signalement te geven moet een getuige mentaal de visuele informatie omzetten in verbale informatie. Als gevolg daarvan gaat de verbale informatie de visuele informatie blijvend 'overschaduwden'.⁵³ Het loutere feit dat een getuige een signalement van de dader geeft, verslechtert de visuele herinnering aan de dader en is daardoor schadelijk voor zijn mogelijkheden om later de dader weer te herkennen.

Politietekeningen en compositiefoto's

Het zou mooi zijn als men direct na het misdrijf de herinnering van een getuige zou kunnen vastleggen. Dat kan, en wel op twee manieren: door het geven van een signalement en door het maken van een politietekening of een compositiefoto. Een goede politietekening of compositiefoto legt niet alleen de herinnering van de getuige aan de dader vast, maar kan ook nog aan anderen getoond worden met de vraag 'Herkent u deze persoon?'

Politietekeningen en systemen om compositietekeningen te maken, bestaan al sinds het einde van de Negentiende Eeuw.⁵⁴ Van oudsher bestonden er twee systemen Identikit en Photofit Kit,⁵⁵ die werkten met grote aantallen kenmerken van gezichten die met transparanten over elkaar konden worden gelegd. Het

48. Cutshall & Yuille (1989), Köhnken (1989), Gudjonsson (1993), Cherryman & Bull (1996) en Köhnken (1995).

49. Sporer (1992a) en Sporer (1996).

50. Zie de samenvatting het onderzoek door Sporer (1996).

51. Tulving (1985).

52. Zie Yuille & Tollestrup (1990) en Read, Yuille & Tollestrup (1992).

53. Schooler & Engstler-Schooler (1990).

54. Thorwald (1965). Compositiefoto's worden ook wel robotfoto's genoemd.

55. Davies (1981).

nut van die systemen was nogal beperkt.⁵⁶ Nieuwere systemen waarmee op een computer een beeld wordt opgebouwd, lijken het wat beter te doen, maar alleen onder laboratoriumomstandigheden.⁵⁷ In meer realistische omstandigheden doen die computersystemen het helemaal niet beter dan de ouderwetse.⁵⁸

Het probleem met zowel politietekeningen als compositiefoto's is dat de kwaliteit daarvan niet alleen afhangt van de kwaliteit van de herinnering van de getuige aan het uiterlijk van de dader, maar ook van zijn mogelijkheden dat uiterlijk te verbaliseren en van de kwaliteit van de tekenaar of degene die de computer bedient en ook nog eens van de interactie tussen getuige en de politieambtenaar. Onze ervaring is dat het als getuige bijzonder lastig is om met een tekenaar waarmee het niet klikt samen een tekening te maken. Onder omstandigheden kan zo'n tekening echter de oplossing van een zaak betekenen. In Amsterdam had een overvalder inmiddels 43 winkels beroofd. In die zaak, waarbij de eerste auteur zijdelings betrokken was,⁵⁹ werd met behulp van een aantal getuigen een politietekening gemaakt en werden afdrucken aan surveillerende agenten meegegeven (zie figuur 3).

Figuur 3: Compositietekening in Amsterdams Bunzing-onderzoek

Dat had succes. Een agent vond dat een man die op de gracht liep wel erg op de tekening leek, sprak hem aan en ontdekte dat zijn petje eigenlijk een opgerolde bivakmuts was en dat tussen zijn broekband een namaakpistool stak. De overvalder kwam net van zijn vierenveertigste overval en kon worden aangehouden. Po-

56. Laughery & Fowler (1980) en Green & Geiselman (1989).

57. Bull Kovera, Penrod, Pappas & Thill (1997).

58. Koehn & Fisher (1997) en Bull Kovera, Penrod, Pappas & Thill (1997).

59. Namelijk de zaak beschreven onder de naam Wezel door Van Koppen, De Poot & Van Koppen (2000).

litietekeningen en compositiefoto's hebben dus soms bijzonder succes, hoewel men er niet teveel van moet verwachten.

Compositietekeningen hebben als nadeel dat de getuige eerst het uiterlijk van de dader moet verbaliseren door een signalement te geven. Dat kan goed of fout gaan. In Duitsland werkt de politie met Fantombild, een systeem waarmee wordt geprobeerd de traditionele nadelen van compositietekeningen te vermijden.⁶⁰ In het Duitse systeem wordt niet een beroep gedaan op het geheugen van de getuige, maar op herkenning. De getuige krijgt, kort gezegd, een groot aantal foto's te zien en moet dan zeggen welke enigszins in de buurt van de dader komen. De geselecteerde foto's, in de regel een stuk of tien, vijftien, worden opnieuw aan de getuige getoond met de vraag welke het beste lijkt op de dader. Die foto wordt als uitgangspunt genomen. Vervolgens wordt over de overige geselecteerde foto's gevraagd waarom elk afwijkt van de dader. Met die informatie en met behulp van Adobe PhotoShop CS3 wordt dan de uitgangsfoto bewerkt.

Het voordeel van het Duitse systeem is dat de getuige niet de moeizame verbale omschrijving hoeft te geven en dat aan de getuige steeds uiterlijke kenmerken worden getoond in de context van een gezicht. Dit zou superieur zijn aan de traditionele systemen. Het nadeel is evident: de getuige moet zich wel eerst door een grote berg foto's werken voordat echt aan de compositietekening kan worden gewerkt. Dat duurt niet alleen lang, maar zou ook nog het herinneringsbeeld van de getuige kunnen storen.

Er is slecht één empirische studie over het Duitse uitgevoerd door Annemiek Goos en aangehaald in de laatste noot. Die studie vergelijkt Fantombild met Prof-it en de Duitsers komen er niet gunstig uit. Fantombild kost gemiddeld bijna 100 minuten, Pro-fit een derde daarvan. En met alle verschillende methoden om de kwaliteit van beide systemen te vergelijken, scoort Pro-fit een stuk beter. Kennelijk wegen de nadelen van Fantombild op tegen de voordelen.

Het resultaat van deze studie mag verbazen, want het Duitse systeem leek goed aan te sluiten bij de manier waarop getuigen zich gezichten herinneren. Wij slaan gezichten namelijk op een holistischemanier op.⁶¹ Het is lastig om dat holistische beeld om te zetten in een verbale beschrijving. Bovendien kan de verbale beschrijving het holistische beeld beïnvloeden. Dit wordt het *verbal overshadowing*-effect genoemd.⁶² Met het geven van een signalement vraagt men in feite aan de getuige het holistische beeld af te breken en te vervangen door de verbale beschrijving. Het louter geven van een signalement maakt het later identificeren van de verdachte als de dader een zwaardere opgave.⁶³

De problemen die daarmee worden geschapen in een opsporingsonderzoek kunnen nog eens versterkt worden door een compositietekening, hetgeen de Mechelse zaak laat zien. Enige jaren geleden werd in de Belgische stad Mechelen een vrouw verkracht en met haar hulp werd door de politie een compositietekening gemaakt; in België wordt dat een robotfoto genoemd. De compositietekening werd op verschillende plaatsen in de stad opgehangen met de vraag: 'Wie kent deze man?' Zo'n handeling is in feite een oproep aan het publiek om mensen aan te wijzen die op de compositietekening lijken.

60. Goos (2007).

61. Farah, Wilson, Drain & Tanaka (1998) en Bonner, Burton, Jenkins, McNeill & Bruce (2003).

62. Meissner & Memon (2002) en de overigen artikel in dat nummer van dat tijdschrift.

63. Meissner & Brigham (2001a).

Nu moet eerst wat worden opgemerkt over wat gebeurt met het geheugen als een compositietekening wordt gemaakt. De getuige geeft een zo precies mogelijk signalement aan degene die de compositietekening gaat maken. Dat levert, zoals gezegd, een probleem op. Bij het samen met de politie maken van een compositietekening gebeurt nog iets. De getuige formuleert het signalement en de politiemann moet vervolgens dat signalement, in interactie met de getuige, weer omvormen tot één geheel. Bij dat proces kan niet uitgesloten worden dat de getuige na het maken van de compositietekening zich de gemaakte compositietekening gaat herinneren als het uiterlijk van de dader. De oorspronkelijke herinnering wordt als het ware beïnvloed of misschien wel vervangen door de compositietekening.

Na het maken van de compositietekening weten we niet meer of het slachtoffer zich het uiterlijk van de dader herinnert of vooral de gemaakte compositietekening. Als we nu eens aannemen dat de compositietekening geslaagd was en goed lijkt op de dader, dan heeft het ophangen van de compositietekening in de stad tot effect dat mensen uit het publiek personen als mogelijke verdachten aanleveren die sterk lijken op de dader. Als de compositietekening niet erg lijkt op de werkelijke dader gebeurt eigenlijk precies hetzelfde. Met het ophangen vraagt men om personen die lijken op het beeld dat het slachtoffer inmiddels heeft van de dader.

Dat gebeurde ook in de Mechelse zaak. Een stadsgenoot wees een overbuurman aan. De overbuurman werd aangehouden en vervolgens als de dader herkend door het slachtoffer van de verkrachting. Wat betekent die herkenning nu? Wij wisten al dat de overbuurman op de compositietekening leek; daarom werd hij immers aan de politie gemeld. De herkenning door het slachtoffer voegt aan die kennis weinig tot niets toe. Dat wordt overigens nog eens versterkt doordat de Mechelse politie de verwerpelijke éénpersoonsconfrontatie gebruikte.⁶⁴

De verdachte overbuurman werd weliswaar door het slachtoffer aangewezen, maar hij bleek een ijzersterk alibi te hebben: hij was met zijn vrouw in Spanje ten tijde van de verkrachting en kon dat onomstotelijk bewijzen. Na diens vrijlating werd door iemand anders een vriend van zijn broer aangewezen als lijkend op de compositietekening. Ook deze man werd weer in een éénpersoonsconfrontatie getoond aan het slachtoffer. Hij werd vervolgd, want hij had geen alibi. De rechtbank sprak hem vrij.

De Mechelse zaak leert de volgende algemene regel: als de verdachte op grond van zijn uiterlijk is aangehouden, voegt een herkenning door een getuige weinig tot geen extra bewijswaarde toe.

Naar betere signalementen

De hectische situatie vlak na het misdrijf, waarin de politie getuigen om een signalement vraagt, is niet bevorderlijk voor de kwaliteit van het signalement. Maar vaak heeft de politie haast, want een vlug gegeven signalement kan ertoe bijdragen dat de daders nog tijdens hun vlucht worden aangehouden. De twee methoden die bedacht zijn om tot betere signalementen te komen hebben het nadeel dat zij elk meer tijd vergen. Aan de ene kant is gezocht naar technieken

64. Zie hierover hoofdstuk 15.

waarmee getuigen anders dan gebruikelijk worden verhoord, zoals het cognitieve interview⁶⁵ of geleide herinnering.⁶⁶ Die technieken bespreken wij niet verder, omdat zij in hoofdstuk 26 aan bod komen.

Bij de tweede methode wordt juist de politieman uitgeschakeld, want daarin wordt getuigen gevraagd het signalement op een formulier te geven. Dergelijke formulieren zorgen ervoor dat de getuigen hun gedachten laten gaan over alle categorieën die daarop voorkomen. Bovendien zijn alternatieven voorgedrukt die over het algemeen veel gebruikt worden. Getuigen blijken op dit soort formulieren betere signalementen te geven.⁶⁷

Conclusie

Signalementen door getuigen van de dader zijn vaag en algemeen en gaan vrijwel altijd over grove kenmerken van de dader, zoals diens geslacht, ras, lengte en postuur. Zolang getuigen zich beperkten tot die algemene kenmerken van het uiterlijk van de dader zijn zij redelijk accuraat. Maar daar heeft de politie weinig aan. Een omschrijving van de dader van een overval als “het was een man, tussen de 20 en 30 jaar, zo’n 1.80 m lang met donkerblond haar” heeft weinig zin, want veel overvallers voldoen aan dat signalement. Getuigen die meer vertellen dan deze algemene vage aanduidingen, geven geen betere signalementen. Het heeft voor de politie weinig zin om verder door te vragen als getuigen weinig vertellen, want dan neemt het aantal fouten in het signalement dramatisch toe.

Signalementen dragen over het algemeen weinig bij aan het opsporingsonderzoek. Gebruik maken van signalementen in de opsporing houdt echter ook een gevaar in zich. Signalementen zijn meestal dermate vaag dat zeer veel personen daaronder vallen. Het is niet ongebruikelijk om signalementen als ‘Negroïde man; 20-25 jaar; ong. 1.75 m lang; zwart krullend haar dat hij in dreadlocks of een staart droeg’ of ‘Blanke man; 20-25 jaar; 1.90-2.00 m lang, dus vrij lang’ in de uitzending van *Opsporing Verzocht* te presenteren.⁶⁸ Met dergelijke vage signalementen roept de politie weliswaar veel tips op, maar de kans op fout-positieve tips – dat wil zeggen tips die zinvol lijken, maar in werkelijkheid de politie slechts op een dwaalspoor brengen – neemt toe naarmate het signalement vager is. Een schrijnend voorbeeld daarvan biedt de Enschedese verkrachtingszaak, waarin de 21-jarige aangeefster uit wroeging na een half jaar kwam melden dat haar aangifte vals was. Inmiddels was de zaak in de uitzending van *Opsporing Verzocht* behandeld en leverde toen acht ‘concrete aanwijzingen’ op.⁶⁹

Er zijn methoden die misschien verbetering kunnen brengen in de kwaliteit van signalementen, zoals het cognitieve interview of het gebruik van standaard formulieren, maar beide kosten meer tijd dan de manier waarop de politie nu signalementen verzamelt. Met de huidige methode van het verzamelen van sig-

65. Fisher & Geiselman (1992), Malpass (1996), Geiselman, Fisher, Firstenberg, Hutton, Sullivan, Avetissian & Prosk (1984) en Fisher, Geiselman & Amador (1989).

66. Malpass & Devine (1981b).

67. Sporer (1996).

68. Beide signalementen zijn afkomstig uit de uitzending van in december 2001 van *Opsporing Verzocht* en betreffen de moord op de 68-jarige Josina Rave in Rotterdam die plaatsvond op 14 november 1998.

69. Zie Enschedese vrouw verzon verkrachting, *De Telegraaf*, 15 januari 2002.

33 Signalementen

nalementen verdient het aanbeveling dat slechts gebruik gemaakt wordt van informatie in de grove categorieën die getuigen geven – zoals de opgave dat de dader blank was – en bij de overige informatie slechts gelet wordt op extreme bijzonderheden – zoals: de dader had vier gouden voortanden.

Tabel 1: Signalement van willekeurige voorbijganger (zelf in te vullen)

Geslacht	
Leeftijd	
Lengte	
Schoenmaat	
Links- of rechtshandig?	
Ras of etnische afkomst	
Postuur	
Haarkleur	
Haartype	
Vorm gezicht	
Kleur gezicht	
Beharing op gezicht	
Kleur ogen	
Vorm ogen	
Type bril	
Vorm oren	
Vorm neus	
Vorm mond	
Tanden	

Kin	
Spraak	
Bijzonderheden	(zoals lichaamsgebreken, tatoeages, etc.)
Jas	
Jack, colbert, trui	
Broek	
Shirt	
Schoeisel	
Hoofddeksel	

Aanbevolen literatuur

- Cutler, B.L. & Penrod, S.D. (1995). *Mistaken identification: The eyewitness, psychology, and the law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sporer, S.L., Malpass, R.S. & Koehnken, G. (red.). (1996). *Psychological issues in eyewitness identification*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

